

Dęby

Dęby należą do rodziny bukowatych (*Fagaceae*), która liczy około 900 gatunków występujących niemal na całej kuli ziemskiej. Do rodziny tej należą 7 rodzajów, z których dwa występują w Polsce w stanie dzikim: buk (*Fagus*) i dąb (*Quercus*), a trzeci – kasztan (*Castanea*) – jest uprawiany.

■ BEATA JANCZAK

Do rodzaju dąb (*Quercus*) zalicza się – w zależności od ujęcia systematycznego – od 200 do 600 gatunków występujących głównie w strefach umiarkowanej i subtropikalnej oraz w górach strefy tropikalnej półkuli północnej. Rodzaj ten najliczniej jest reprezentowany w Ameryce, gdzie w stanie naturalnym występuje około 350 gatunków. W Europie w stanie naturalnym występuje 25 gatunków.

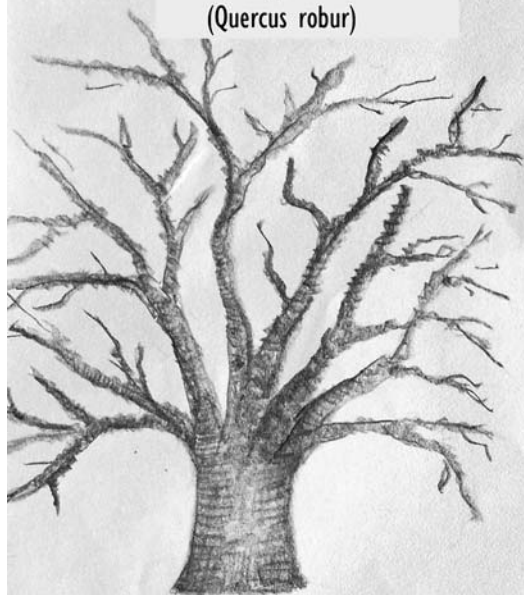
Dla Polski niewątpliwie rodzime są dwa gatunki dębów: dąb szypułkowy (*Quercus robur*) i dąb bezszypułkowy (*Q. petraea*), a naturalne występowanie trzeciego, to jest dębu omszonego (*Q. pubescens*), bywa kwestionowane. Znane jest bowiem jedno stanowisko (Rezerwat „Bielinek” nad Odrą), którego pochodzenie jest niejasne. Trwa dyskusja, czy jest to oderwane stanowisko dębu omszonego, wysunięte najdalej na północ, czy też zostało sztucznie stworzone przez cystersów. W naszym kraju uprawia się też liczne gatunki introdukowane (około 30), z których najbardziej znane to: dąb czerwony (*Q. rubra*), dąb błotny (*Q. palustris*), dąb szkarłatny (*Q. coccinea*) czy też dąb burgundzki (*Q. cerris*).

W Europie dęby to najbardziej majestatyczne i długowieczne drzewa, które bez trudu osiągają 500–800 (1000) lat. To ważne drzewa lasotwórcze i cenne drzewa parkowe. Ich liście zawsze są rozmieszczone skrzyśle, a blaszki liściowe zawsze są pojedyncze, najczęściej wrębne, rzadziej klapowane lub niepodzielone. Ważne ce-

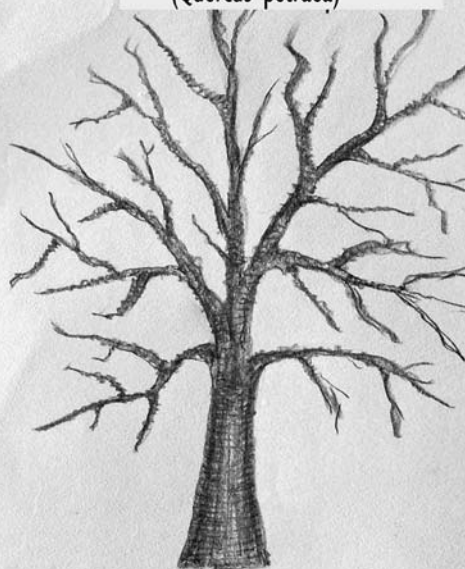
chy liści, które pomagają przy oznaczaniu gatunków, to ich symetria, wygląd kłap i zątok, nasada blaszki, długość ogonka oraz nerwacja. Pąki są pokryte wieloma łuskami. Dęby to drzewa jednopienne, o rozdzielnopłciowych, wiatropylnych kwiatach. Kwiaty męskie są skupione w długie, zwisające kotki, natomiast kwiaty żeńskie są umieszczone pojedynczo lub po kilka na krótszych bądź dłuższych szypułkach. Owocem jest orzech umieszczony w miseczce (powstałej z przekształcenia osi kwiatowej), nazywany żołędziem. Diagnostyczne cechy owocu to jego wielkość i kształt. Ważny jest też wygląd i głębokość miseczki oraz długość szypuły owocowej. W zależności od gatunku żołędzie dojrzewają tego samego bądź następnego roku od zapylenia.

Dąb szypułkowy (*Quercus robur* = *Q. pedunculata*) i dąb bezszypułkowy (*Q. petraea* = *Q. sessilis*) są najokazalszymi z rodzimych drzew, przy czym większe rozmiary osiąga dąb szypułkowy (35–50 m wysokości i 1,5–2 m pierśnicy) niż bezszypułkowy (20–40 m wysokości i pierśnica podobnej wielkości jak u dębu szypułkowego). Obydwa gatunki cechuje majestatyczny pokrój, z grubym, prostym pniem i szeroką, kopulastą, nisko osadzoną koroną z grubymi konarami. Gdy rosną na wolnej przestrzeni, doświadczony botanik dostrzeże subtelne różnice w pokroju pomiędzy nimi. Mianowicie dąb szypułkowy ma krót-

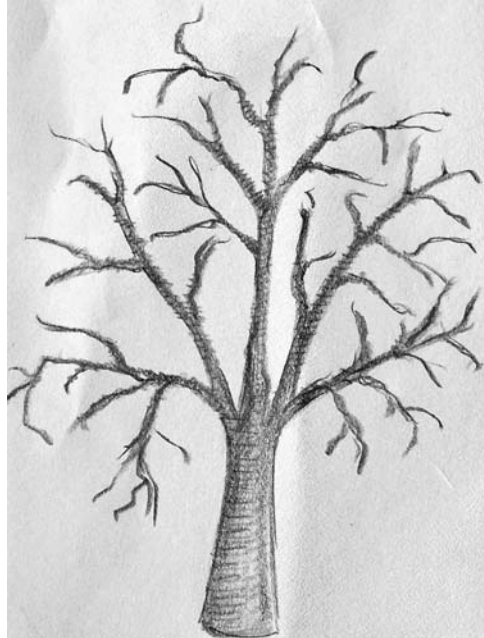
Dąb szypułkowy
(*Quercus robur*)

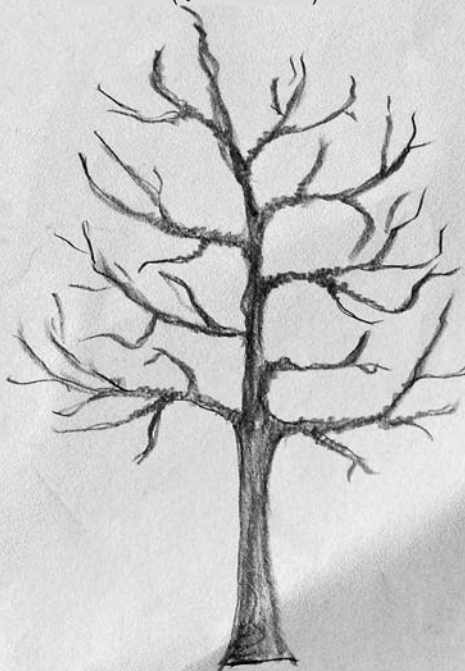
Dąb bezszypułkowy
(*Quercus petraea*)

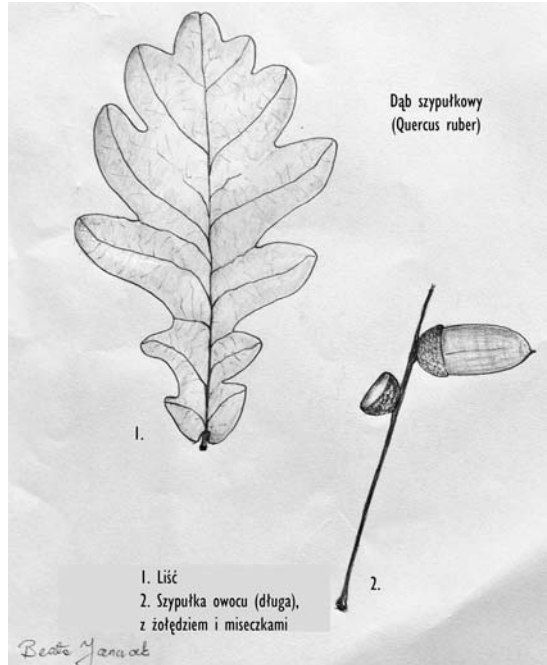

Dąb burgundzki
(*Quercus cerris*)

Dąb czerwony
(*Quercus rubra*)

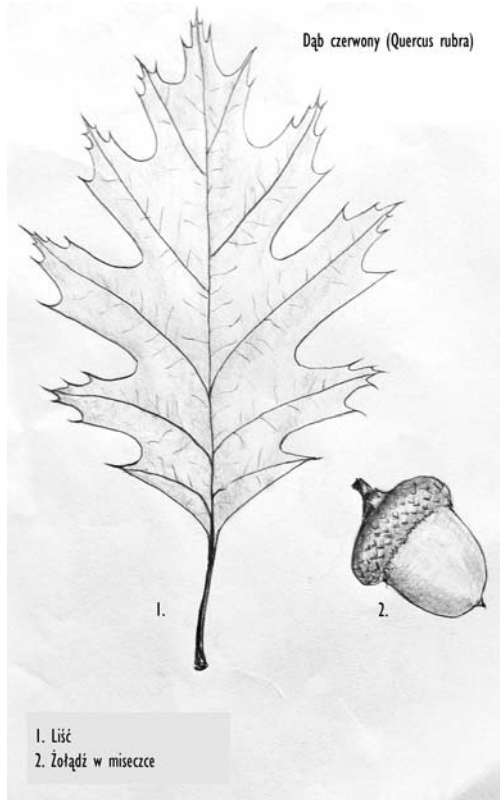
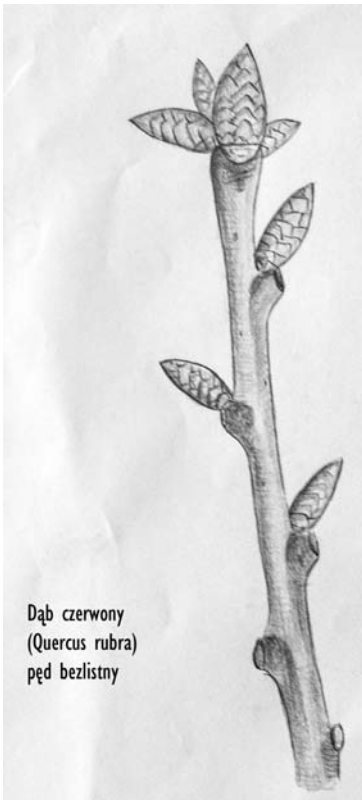
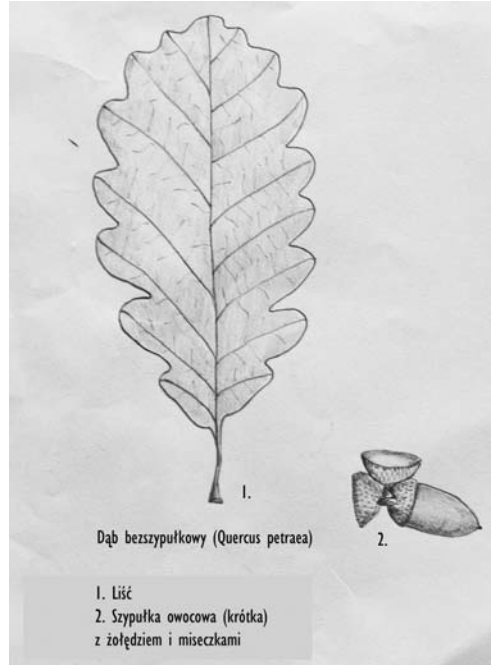

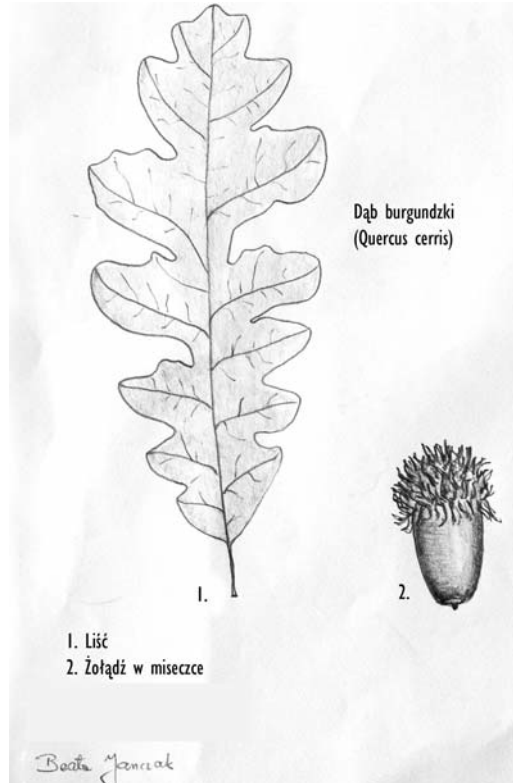
ki pień, który szybko przechodzi w liczne konary i gałęzie tworzące nieregularną koronę, natomiast dąb szypułkowy ma wyżej osadzoną i bardziej regularną koronę, a pień widoczny prawie do wierzchołka. Kora obydwu gatunków za młodu jest szara, gładka, a z wiekiem staje się gruba, ciemnoszara i głęboko spękana. Pędy z licznymi pąkami, które mają tendencję do skupiania się na wierzchołkach pędów, na pierwszy rzut oka są podobne. Można je odróżnić na podstawie wyglądu pąków, które u obu gatunków w zarysie są jajowa-

te i 5-ganiaste, jednak u dębu szypułkowego są tępe i bardziej zaokrąglone, a u dębu bezszypułkowego – lekko zaostrome z widocznymi krawędziami. Liście obydwu gatunków w zarysie są odwrotnie jajowate i pierzastowrębne, a kłapy wrębów zaokrąglone. Najważniejszą cechą pozwalającą odróżnić je od siebie jest nasada blaszki i długość ogonka. Liście dębu szypułkowego mają uszkowatą, rzadziej sercowatą nasadę i bardzo krótki (kilka mm) ogonek, natomiast liście dębu bezszypułkowego – klinowatą, rzadziej uciętą nasadę i długi

Ciekawostki

Największym dębem szypułkowym w Polsce jest „Chrobry” w Piotrowicach (byłe województwo zielonogórskie). Obwód jego pnia wynosi około 10 m, wysokość 28 m, średnica korony 16 m, a jego wiek szacuje się na 750 lat. Najstarszym dębem szypułkowym w Polsce jest „Bolesław” rosnący w Ustroniu Morskim (okolice Kotobrzegu). Jego wiek szacuje się na około 800 lat. Inne znane dęby to „Bartek” w Bartkowie (okolice Zagnańska) liczący około 700 lat, dęby rogalińskie koło Poznania („Lech”, „Czech” i „Rus”) czy dęby kadyńskie koło Elbląga. Najstarsze dęby bezszypułkowe, których wiek szacuje się na około 450 lat, rosną w rezerwacie „Radęcin” w Drawieńskim Parku Narodowym.

(około 2 cm) ogonek. Ważną cechą jest także nerwacja blaszki: u dębu szypułkowego nerwy w dolnej jej połowie dochodzą zarówno do kłap, jak i zatok, natomiast u dębu bezszypułkowego – tylko do kłap. Ponadto liść dębu szypułkowego jest bardziej asymetryczny, a liść dębu bezszypułkowego na spodniej stronie ma gwiazdkowate włoski widoczne pod lupą. Rodzime dęby kwitną na przełomie kwietnia i maja, przy czym dąb bezszypułkowy o dwa tygodnie później. Żołądź, do 3,5 cm długości, są jajowatego bądź owalnego kształtu i do 1/3 długości zagłębione w wysklepionej miseczce z małymi, przylegającymi łuskami na powierzchni. Świeże i wilgotne żołądź dębu szypułkowego wyróżniają podłużne prążki, które zanikają w miarę ich wysychania, lecz stają się ponownie widoczne po ich namoczeniu. Żołądź drugiego gatunku nie posiadają tej cechy. Najważniej-

szą jednak cechą, od której wzięły się nazwy tych gatunków, jest długość szypuły, na której są osadzone żołądź. U dębu szypułkowego jest ona długa (kilka cm), a u dębu bezszypułkowego – bardzo krótka (kilka mm). Dęby obficie owocują co kilka, średnio co 5, lat. Owoce obydwu gatunków dojrzewają w jednym roku. Kielkowanie jest hypogeiczne (podziemne), a pierwsze liście mają bardzo niewyraźne zatoki i kłapy wrębów. Drewno opisanych gatunków cechują dobre właściwości techniczne oraz wysoka zawartość garbników (16–18%). Jest ono ciężkie, twarde, łupliwe i trwałe, przy czym drewno dębu bezszypułkowego jest bardziej miękkie i nieco lżejsze, dlatego jest cenione w meblarstwie.

Dąb szypułkowy ma większe wymagania świetlne i glebowe niż dąb bezszypułkowy. Najlepiej rośnie na glebach piaszczystych lub piaszczysto-gliniastych, głębokich,

świeżych, bogatych w substancje odżywcze. Obydwa są gatunkami światłożądnymi, przy czym dąb bezszypułkowy lepiej znosi ocienienie w młodości.

Dąb szypułkowy i dąb bezszypułkowy są gatunkami pospolitymi w Polsce. Pierwszy jest u nas gatunkiem przechodnim, natomiast drugi w Polsce osiąga północno-wschodnią granicę zasięgu. To gatunki niżowe, które rzadko dorastają do kilkuset m n.p.m.

Rodzime dęby są ważnymi gatunkami lasotwórczymi. Tworzą lite drzewostany zwane dąbrowami, np. dąbrowa świetlista *Potentillo albae-Quercetum* i kwaśna dąbrowa *Calamagrostio-Quercetum petraeae*, bądź razem z sosną bory mieszane, np. sosnowo-dębowy bór mieszany *Quercus roboris-Pinetum*, czy też z grabem lasy dębowo-grabowe zwane grądami, np. grąd lipowy *Tilio-Carpinetum*.

Dąb czerwony (*Quercus rubra* = *Q. borealis*), nazywany też dębem północnym, to najpospolitszy w Polsce gatunek dębu obcego pochodzenia. Jego ojczyzną jest Ameryka Północna, gdzie jest najpospolitszym gatunkiem z tego rodzaju. Ma mniejsze wymagania siedliskowe niż nasze rodzime dęby. Jest też odporny na mróz i zanieczyszczenia powietrza, stąd w naszym kraju jest uprawiany jako drzewo parkowe oraz jako domieszka w lesie. Jednakże odkąd został uznany za gatunek inwazyjny, nie zaleca się wprowadzania go do lasów.

Dąb czerwony osiąga do 25 m wysokości. Kora tego gatunku, w przeciwieństwie do naszych rodzimych dębów, przez wiele lat jest gładka, a u starszych okazów – płytko spękana. Pień jest prosty, wyraźny aż do wierzchołka, a korona szeroko rozpostarta z licznymi konarami, które mają tendencję do łukowatego wyginania się w górę. Pęd z lekko zaznaczonymi krawędziami jest gładki i połyskliwy, o odcieniu czerwonoawym. Pąki są dłuższe i bardziej zastrzone niż u naszych rodzimych dębów. Liście (długości 12–20 cm) są ości-stoklapowane, nieco skórzaste, z wierzchu zielone, połyskliwe, od spodu sinawe

z kępkami rudych włosków w kątach nerwów. Jesienią przybierają one barwę intensywnie czerwoną, skąd pochodzi nazwa tego gatunku. Krótkie i pękate żółędzie są osadzone po kilka bezpośrednio na pędzie i dojrzewają w drugim roku. Są one płytko zagłębione w spłaszczonej miseczce.

Dąb burgundzki (*Quercus cerris*), nazywany też dębem frędzelkowatym, pochodzi z południowo-wschodniej Europy oraz Azji Mniejszej. To drzewo dorastające do 30–35 m wysokości, o szerokiej, rozpostartej koronie. W Polsce uprawiany jest w arboretach i parkach, przy czym częściej można go spotkać w zachodniej części kraju. Gatunek ten wyróżniają unikatowe cechy pędu i owocu, dlatego warto jest go poznać. Mianowicie pędy i pąki pokrywa żółtoszary kutner, złożony z gwiazdkowatych włosków, a łuski pąków przechodzą w długie, ponad centymetrowe, zwężające się frędzle, od których to pochodzi nazwa gatunku. Podobne frędzle wyrastają też z łusek pokrywających zewnętrzną powierzchnię miseczki, w której głęboko osadzony jest żołądz.

Liście prezentują szerokie spektrum zmienności: od wrębnych poprzez klapowane do dzielnych. W zarysie są owalne lub odwrotnie jajowate, najczęściej asymetryczne.

mgr BEATA JANCZAK

Katedra Przyrodniczych Podstaw Leśnictwa,
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

PIŚMIENNICTWO

- <http://pl.wikipedia.org/>
- W. Matuszkiewicz, *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, PWN, Warszawa 2001.
- J. Tomanek, *Botanika leśna*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1997.
- Wielka Encyklopedia Przyrody. Część I. Rośliny kwiatowe*, pod red. A. Masternak, Wydawnictwo Muza S. A., Warszawa 1998.